

לירון שני. שיטת הערבה: אנתרופולוגיה של טבע, תרבות וחקלאות. למדא – האוניברסיטה הפתוחה ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות. 2021. 199 עמודים

מירי לביא נאמן*

בספרו שיטת הערבה מציע לירון שני סוגה אקדמית שחסרה במחוזותינו דוברי העברית. אנתרופולוגים, גיאוגרפים והסטוריונים סביבתיים מכירים את ההיצע העשיר של אנתרופיות סביבתיות על מבחר מקומות בעולם שעוסקות בהקשרים של פיתוח, שימור, ניהול אקולוגי ויחסי אדם-סביבה, אך למרות העיסוק המחקרי הגובר בנושאים אלו באזורנו, שיטת הערבה הוא אנתרופיה סביבתית ראשונה בעברית.

הספר, המבוסס על עבודת הדוקטור של שני, הוא סיפור על חיי תושבי הערבה, בעיקר החקלאים שבהם. הוא מתאר מסע אל הערבה עם מי שגדל בה ומבקש להביט עליה, ואולי גם בעצמו, ממרחק (שני מכנה זאת "להפוך את המוכר לזר", בניגוד למגמות עבר באנתרופולוגיה). זוהי אנתרופולוגיה לא רק לאנתרופולוגים, התודעות לאזור שכמעט איננו מיוצג בספרות מדעי החברה ושעבור רבים מאיתנו הוא מרחב מוחיה מרוחק ומסקרן – כתמי ירוק מבצבץ ומתמיה על כביש תשעים. ההזמנה להתקרב אל עולם האנתרופולוגיה ואל הערבה, המוצגת כבר בעמודיו הראשונים של הספר, מייצגת את עבודתו של שני, העוסק מעל מגוון במות (שאת חלקן ייסד בעצמו) במקומה של האנתרופולוגיה כאפיסטמולוגיה ואף בהנגשתה ובקירובה לקהלים רחבים. כתיבתו של שני בהירה, חיה וקולחת, וגם מפורטת ועשירה במידה. הוא מקפיד לבאר כל מושג אנתרופולוגי שעלול לעמוד בדרכם של כלל הקוראים ולהביא תיאורים אנתרופיים מתווכים בנימה אישית. גם חיצוניותו של הספר מזמינה, והוא דומה יותר למחברת רישום או לספר פרוזה.

כאנתרופיה של נוף, "אנתרופיה בנעלי בית" כפי שמכנה אותה שני, הספר מתבסס אמפירית על מבחר חומרים שהיו זמינים לשני לא רק כחוקר אלא ככל הנראה גם כבן המקום, ובהם ראיונות ותצפיות בדיונים רשמיים ובהתכנסויות בלתי רשמיות, כמו הפרלמנטים של תושבי הערבה – רגעים חיים במיוחד בספר שבהם הוא מתארח, סועד עם מושאי המחקר שלו, מתלווה אליהם בעבודתם, מתלוצץ עימם ואף מעז לאתגר אותם בשאלות קשות. מבחינה אפיסטמולוגית, שני מבקש להרחיב את הבנת החיים בערבה דרך הבנת היחסים בין האדם והסביבה ולהעמיק את ההבנה התיאורטית של יחסים אלו דרך התבוננות בערבה. טענתו הכללית היא שאין דרך אחרת להבין את החיים בערבה. הוא מציע "אנתרופיה של נוף" אנושי ופיזי הבוחנת יחסי אדם-סביבה דרך ביקורת הפרדה ההיסטורית המערבית והציונית בין הטבע לתרבות ודרך בחינת ביטוייה הפיזיים והחברתיים.

הפרדה זו היא המסגרת לספרו, הנפרשת בהקדמה לספר וגם בסימומו. שני מתאר כיצד היא מארגנת מרחבים וגבולות פיזיים וחברתיים בערבה (שמורות טבע ושטחים חקלאיים,

* ד"ר מירי לביא נאמן, מכון הערבה ללימודי סביבה

קבוצות חברתיות ומקצועיות), ומבקש להיפרד מהגישה העיקשת שלפיה אי פעם התקיים בערבה (או בכל מקום אחר) טבע נקי מאנשים. הוא מציע קריאה ביקורתית יותר של האופנים שבהם פרקטיקות שונות של "טבע" – חקלאות היא העיקרית שבהן – משתנות דרך ויכוחים טריטוריאליים בעיקרם, עוברות אקולוגיזציה והופכות למחלוקות על שמורות טבע, עצים, שטחים פתוחים והדברה.

ההתמקדות בהפרדה מודרנית ומערבית זו (שהיא היפוכן של הבנות סביבתיות מאוחרות יותר כמו קיימות או רעיון האנתרופוקן) משמשת לעיתים בספרות הסביבתית ככלי לביקורת המודרנה או הקולוניאליזם. ההפרדה בין טבע לתרבות נתפסת כתפיסת מטרייה חברתית-תרבותית שמאפשרת תהליכי פיתוח ושיפור קולוניאליים וקפיטליסטיים הכרוכים בנישול, בייצור הבדל חברתי, בהרחקה ובהאשמה של האוכלוסייה המקומית או הילידית בניהול כושל של סביבתה, וביצירת נזק אקולוגי מתמשך. בהתייחסות לישראל היא עולה כביקורת "הטבע הציוני", או התנועה הסביבתית שהתפתחה ממנו, וכביקורת האוריינטליזם הסביבתי המבוסס על ההפרדה הזאת. שני מסתפק באזכור של ההיסטוריות והביקורות הללו בשולי הספר, והעיסוק בבינריות שבין טבע לתרבות נותר עניין אזורי ויהודי – אם כי שאלת הקשר בין היות ציוני (מתיישב וחקלאי) והיות סביבתי, המלווה דרמות סביבתיות רבות בתולדות ההתיישבות הציונית, מלווה גם את השיחות המופיעות בספר.

לאחר הקדמה ששני פורש בה את טיעונו העיקריים ואת הרקע למחקר מחולק הספר לשני שערים. השער הראשון, "עיצוב הגבולות בין הטבע לתרבות", נפתח בהנחת העבר הציוני בהווה החקלאי וההתיישבותי של הערבה וממשיך בהמחשת ההפרדה בין טבע לתרבות דרך מקומה המשתנה והמרכזי של החקלאות בערבה. החקלאות מתוארת כ-"community of practice", קהילת פרקטיקה, שאינה מקור פרנסה גרידא. מהתבססות החקלאות בערבה, בעיקר חקלאות הפלפלים, ממשיך שני להשפעותיה (המזיקות) על משאבי הטבע, בעלי החיים והצומח, ולבסוף עוסק בתפקידה בכינון ובייצוב גבולות שמשרטטים מרחבים הנתפסים כטבעיים או כתרבותיים.

חלקו הראשון של הספר עשוי להישמע מוכר מבחינת התמות שלו למי שכבר עסק ביחסי ההתיישבות הציונית והסביבה, אך הקריאה בשער השני מרעננת את דרך החשיבה עליהם. השער נפתח בדיון ברעיון השטחים הפתוחים המבקש לייצר מרחב היברידי חוקי שהוא גם טבעי וגם תרבותי, ובוויכוחים על קיומם של שטחים כאלה בערבה. משם ממשיך שני אל ה"אתנוגרפיה של הלא־אנושי" שהציג בפתיחת הספר – סיפורים על מרחבים שמאתגרים באמת את ההבנה הדיכוטומית ומשרתים היטב את התפיסה שהוא מבקש לקדם. התמונה העולה מהשער השני היא של טבע ותרבות דינמיים המייצרים מרחבי מחיה מטריאליים, אנושיים וסימבוליים. כל אחד מהמרחבים, בין שהוא נתפס כחקלאי (מרחב הפגיעה של זבובי פירות) או טבעי (עצי שיטה), הוא זירת מאבק המיוצרת על ידי טכנולוגיות, מדע, מדיניות לאומית, תנאים פיזיים ביוטיים וכוחות מקומיים. גם ייצור המקום – ששני מתאר כמשימה מרכזית של המתיישבים בערבה – מצטייר באופן מורכב, ויותר משהוא מכונן על ידי תהליכים מקומיים הוא מושפע מסתירות אידיאולוגיות ומתהליכים גלובליים כמו חידושים במדע, כוחות שוק ואופנות סביבתיות עולמיות משתנות.

סיפור ההדברה הביולוגית של זבובי הפירות הוא דוגמה מרתקת במיוחד. הפרק נפתח בתיאור נפלא של מטוס קל המפזר "שכירי חרב פרוקי רגליים", זבובים עקרים שפותחו בטכנולוגיות מתקדמות במעבדה כדי להכחיד את זבובי הפירות (תופעה טבעית במידה מסוימת). במהלך הפרק מתברר כי החקלאים, נציגי ה"תרבות" בדיכוטומיה, הם למעשה סביבתנים המקדמים את הפרויקט המרשים של הדברה ביולוגית; שהדברה שנחשבת טבעית היא למעשה פרויקט טכנולוגי מדעי מתוחכם; ושכל הפרויקט הוא תוצאה של הרצון לייצא לשוק האמריקני, המחייב את החקלאים לעשות זאת. הפרק כולו, העוסק בגלובליזציה של המזון, יכול לשמש מעין ביקורת על תפיסת הלאומיות של הטבע והחקלאות המוצגת בספר, שכן עולה ממנו בבירור עד כמה חקלאי הערבה ונוף הערבה הם רק נקודת הצטלבות ברשת של תפיסות ומעגלי קפיטל רחבים הרבה יותר. ה"מו"מ על גבולות הטבע והתרבות", כפי שקרא שני לשער הזה, הוא אלטרנטיבה לדיכוטומיה בין ראייה רומנטית של הטבע לראייתו התועלתנית, סיפור פוליטי עם סוף פתוח.

ספרו של שני הוא ספר חשוב משום שהוא עוסק בתפיסות המשפיעות על חיינו גם כיום, ברגישות ובתשומת לב לסביבות הכלכליות-פוליטיות המעצבות את סביבות המחיה שלנו ושל יצורים אחרים. הוא מעורר מחשבה על אזורי מדבר אחרים, על משטרי הידע והמומחיות ועל הפרקטיקות המשתנות של חיים מקיימים באזורי מדבר צחיחים, על האופן שבו צחיחות מאתגרת את השאיפה המודרניסטית הלאומית לעומת ידע מקומי ילידי, שיכול לשמש מדריך לקיום מוצלח יותר במדבר, ועל מה שסודק את הייצור ההגמוני של "מדבריות חקלאיים" בישראל ומחוצה לה.

מי שתקרא את שיטת הערבה לא תחלוף עוד באדישות בכביש הערבה בלי לחפש שיטים קטנות וגדולות, יריעות ניילון שאינן במקומן וחממות פלפל ריקות; ומי שמלמדת קורסים באנתרופולוגיה סביבתית, ביחסי סביבה וחברה בישראל או בשיטות מחקר איכותניות ומבקשת לשלב בהוראתה דוגמה לכתיבה ולקריאה מהנה באתנוגרפיה מקומית – ואפילו בעברית – תרוויח מאוד מן הספר הזה.